

Innhold

Innledning	1
Del 1: Tredveårskrigen – Bakenforliggende årsaker	
1.1: Det tyskromerske riket og huset Habsburg.....	2
1.2: Trøbbel i hjertet av kristenheten – Reformasjonen.....	3
1.3: Pragmatisme eller uforsonlighet?	4
Del 2: Ulike motiver for krig – Utløsende årsaker	
2.1: En verden uten kjettere? – Religiøse motiv.....	6
2.1.1: Den bøhmiske fasen	6
2.2.2: Tredveårskrigens senere faser	8
2.2: En verden uten habsburgerne? – Sekulære motiv	9
2.2.1: Dynastisisme	9
2.2.2: Nasjonal frigjøring	10
2.2.3: Geopolitikk	12
2.3.4: Handelspolitikk	15
2.3: En verden uten fred? – Krigens blinde logikk.....	16
Konklusjon.....	18
Litteraturliste	19

Innledning

Spørreundersøkelser utført på 1960-tallet viste at tyskerne rangerte Tredveårskrigen (1618-1648) på topp som deres verste katastrofe, plassert foran begge verdenskrigene, Holocaust og Svartedauden¹. I tysk historieskrivning på 1800-tallet var det selvinnyttende at Tredveårskrigen var en religiøs konflikt, og dette synet ble videreformidlet av innflytelsesrike britiske historikere som hvilte tungt på tyske kilder². Senest i Carl Grimbergs verdenshistorie, sist utgitt på norsk i 1987, ble konflikten behandlet under overskriften «Den siste religionskrig»³. Religionens rolle og betydning for Tredveårskrigen har i lang tid vært et tilbakevendende diskusjonstema både blant historikere og andre med befatning med historie. Jeg føyer meg inn i denne rekken, fordi jeg i denne oppgaven skal jeg undersøke i hvor stor grad andre motiv enn de rent religiøse kan ha spilt en rolle for Tredveårskrigen. På denne bakgrunn har jeg valgt følgende problemstilling:

«I hvor stor grad var Tredveårskrigen en religiøs konflikt?»

Min ambisjon er å inkludere oppdatert informasjon om krigen basert på nyere forskning og bokutgivelser. Av den grunn vil oppgaven hvile tungt på to bokutgivelser på 2000-tallet, skrevet av henholdsvis Peter H. Wilson og Dick Harrison⁴.

Jeg har funnet det formålstjenlig å la Fernand Braudels differensierte tidsbegrep være styrende for strukturen i denne oppgaven. Braudel mente at den historiske tiden ikke var en sammenhengende organisk strøm, men heller en symbiose av raske og mer langsomme endringsprosesser knyttet sammen av tre parallelle tidsbegrep⁵. Brukt på min problemstilling er den lange varigheten representert med Det tyskromerske riket, heretter omtalt som keiserriket, med huset Habsburg i sin midte i overgangen fra senmiddelalder til tidligmoderne tid. Den mellomlange tiden blir så reformasjonen på 1500-tallet med sine religiøse, politiske og sosiale aspekter. Begge disse bakenforliggende årsakene blir tema i oppgavens første del.

Andre del omhandler den korte varigheten hvor jeg vil redegjøre for viktige hendelser under selve krigen og motivene for disse. Her vil jeg drøfte religionens rolle vurdert sammen med andre motiv. Noe som gjør Tredveårskrigen til et vanskelig tema, er både antallet av deltakere og fronter samt spennvidden med hensyn til motiv. Tredveårskrigen eskalerte fra en lokal konflikt mellom Bøhmen og keiserriket, til en konflikt mellom keiserriket og tyske fyrstestater som til slutt endte opp med en krig mellom store og små europeiske stater både innenfor og utenfor Europas grenser. Sekulære motiv var hele tiden til stede sammen med religiøse motiv. Noen ganger var disse ikke-religiøse motivene sammenfallende med de religiøse, andre ganger uavhengige og direkte i strid med den religiøse grunnoppfatningen.

---

¹ Peter H. Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, Cambridge: Harvard University Press, 2011), 6

² Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 7

³ Carl Grimberg, *Religionskrigene – Bind 13* (Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1987), 266

⁴ Peter H. Wilson er professor ved Universitetet i Oxford. Hans spesialfelt er tysk historie og militærhistorie. Boken «The Thirty Years War-Europe's Tragedy» fikk en strålende mottakelse, både i academia og ellers, da den kom ut første gang i 2009. En av Sveriges ledende historikere, Dick Harrison, som tidligere har vært hovedredaktør for standardverket «Sveriges historie», publiserte boken «Tredveårskrigen – En Europeisk tragedie» i 2014. Boken er den første utgivelsen på norsk som gir en helhetlig framstilling av Tredveårskrigen.

⁵ Astri Andresen et al., red. *Å gripe fortida – Innføring i historisk forståing og metode* (Oslo: Det norske samlaget, 2015), 192

Oppgavens mål er derfor å vise at Tredveårskrigen var mer enn et svart/hvitt-forhold hovedsakelig sentrert rundt religiøse motiver.

Jeg vil i all hovedsak konsentrere meg om tiden opp mot krigens utbrudd, samt krigens første faser fra 1618 til 1630 av to grunner. Først fordi den religiøse dimensjonen gradvis forsvant ut av krigen, og dernest fordi denne perioden hadde klarere konflikter, fiendebilder og sentra for de historiske hendelsene enn tiden etter 1630⁶.

Del 1: Tredveårskrigen – Bakenforliggende årsaker

1.1: Det tyskromerske riket og huset Habsburg

Bortsett fra et interregnum på tre år, kom alle keiserne i Det tyskromerske riket i perioden 1437-1806 fra huset Habsburg. En del av ansvaret for Tredveårskrigen og dens langvarighet må derfor kunne legges på habsburgerne⁷. For å utdype denne påstanden er det først nødvendig å studere keiserriket både som politisk og religiøst styringssystem.

Det er kanskje enklere å begynne med hva keiserriket ikke var, enn hva det var. Det var ikke et monarki med en suveren hersker. Det var heller ikke en konføderasjon av territorier uten en overherre. Keiserriket var mer en føydal union med personlige forbindelser og lojalitetsbånd til en valgt keiser. Rikets selvforståelse var basert på kristendommen hvor riket representerte en direkte fortsettelse av Vestromerriket, samt at det var det siste verdensmonarkiet profitert i Daniels bok⁸. Balansen mellom religion og politikk var basert på Tosverd-teorien fra slutten av 400-tallet hvor de to øvrighetene, den verdslige og den geistlige, delte makten seg imellom. Hovedprinsippene i denne maktfordelingen ble nedfelt i keiserrikets første og eneste skrevne «grunnlov», Den gyldne bulle av 1356. Der ble det bestemt at keiseren skulle velges av et valgkollegium bestående av seks tyske kurfyrster pluss kongen av Bøhmen⁹.

Keiserriket hadde en politisk struktur med mange underliggende lag underordnet keiserens samlende autoritet, men ikke under keiserens kontroll¹⁰. Øverst tronet keiseren valgt av hans sju kronvasaller; fire sekulære kurfyrster og tre åndelige kurfyrster i egenskap av å være erkebiskoper. Dernest kom andre politiske og religiøse enheter med historiske og føydale bånd direkte til keiseren (kalt riksumiddelbarhet). På neste trinn i denne maktpyramiden befant de territorielle fyrstene uten riksumiddelbar status seg. Territorielt var keiserriket meget stort i geografisk omfang med utflytende grenser i randsonene.

Både keiserrikets store utstrekning og det faktum at senmiddelalderens føydale strukturer måtte tilpasses den nye tidligmoderne virkelighet, tvang fram økt makt til stenderforsamlingene både på riks- og regionalt nivå. Disse styringsorganene, hvor presteskap, adel og borgerne var representert, fikk delegert ansvar for den offentlige orden, skatteinnkreving, og hadde i tillegg et vern mot tankeløse eller ulovlige utspill fra keiserens side som kunne true deres hevdvunne rettigheter¹¹. Denne politiske balansen mellom keiserrikets sentralmakt og dets ulike regioner ble forrykket i favør av keiserriket i løpet av Tredveårskrigen og skulle bidra til å forlenge denne med nesten to tiår. Reformasjonen,

---

⁶ Dick Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe* (Oslo: Dreyers Forlag, 2016), 68

⁷ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 33

⁸ Peter H. Wilson, *The Holy Roman Empire 1495-1806* (Houndmills: Palgrave Macmillan, 2011), 22

⁹ Finn Fuglestad, *Fra Svartedauden til Wienerkonferansen* (Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 2004), 237-238

¹⁰ Wilson *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 12

¹¹ Wilson *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 57

1500-tallet store religiøse hendelse, skulle i tillegg tvinge fram et behov for en konfesjonell balanse i et keiserrike hvor katolisismen ikke lenger var enerådende.

1.2: Trøbbel i hjertet av kristenheten - Reformasjonen

Betydningen av reformasjonen har fått historikere til å kalle perioden 1517-1648 for «Bekjennelsestiden». En konkurrerende versjon av kristendommen i Europa utfordret både den felles virkelighetsforståelsen og det politiske fundamentet til keiserriket. Konfesjonalisme blir derfor et sentralt begrep som kan defineres som:

«En teologisk retning som understreket et eget trossamfunns egenart og bekjennesskrifters autoritet med avvisende eller sterkt reservert holdning til andre kristendomsoppfatninger eller trossamfunn»¹²

Kjerneelementene i Martin Luthers teologi var at mennesket var syndig av natur og bare kunne reddes av Guds nåde. Han avviste (den katolske) kirken som bindeledd mellom menneskene og Gud, fordi kirken i hans øyne var av verdslig karakter, noe menneskeskapt. Bibelen var den virkelige autoriteten, ikke kirken. Utfordringen til keiserriket ble da å forsøke å inkorporere to konkurrerende sannheter i ett lovverk¹³.

Det er i dette lyset en må se freden i Augsburg hvor formålet blant annet var å forsøke å forsone de to konfesjonene. Augsbургavtalen blir ofte feilaktig framstilt utelukkende som en religiøs fredsavtale. Faktisk var bare 26 av de 144 artikler som omhandlet religion. Avtalen styrket blant annet keiserrikets hierarkiske struktur gjennom vedtak som gjaldt forsvar, valuta, den offentlige orden og rollen til Rikskammerretten¹⁴. Et sekulært lovverk, etter modell av det franske, var en umulighet for keiserriket fordi det stred både mot nedarvede tyske føydale privilegier, ofte omtalt som «den tyske frihet», og keiserens rolle som forsvarer av den kristne tro¹⁵. Artiklene som omhandlet religion var med vilje tvetydige og til tider selvmotsigende, fordi formålet var å legge en demper på de konfesjonelle stridighetene. Der hvor klarhet i språk var mer påkrevd, forsøkte en å opprettholde en slags balanse mellom interessene til katolikker og protestanter¹⁶. Augsburgfredens to viktigste artikler, artikkel 18 og 19, er illustrerende i så måte. Artikkel 18, kalt «Den kirkelige reservasjon», gjorde det umulig for en territoriell hersker å skifte fra katolisisme etter 1555. Dette skulle sikre det katolske flertallet som var innebygd i de keiserlige institusjonene og dermed sikre det hellig-romerske elementet i keiserriket¹⁷. I artikkel 19 ble det imidlertid knesatt et prinsipp om at katolske eiendommer overtatt av protestanter før 1552 kunne forbli i deres hender. Protestantene på sin side fikk ikke lov å sekularisere (overta) flere klostre og andre katolske eiendeler etter 1552. Prinsippet «Cuis regio, eius regio» («Den som hersker, bestemmer den religiøse tilhørigheten») er ofte feilaktig knyttet til Augsburgfreden av 1555, men dukket først opp som et prinsipp i debatter i tiden etter 1586¹⁸.

---

¹² Store norske leksikon «Konfesjonalisme» Hentet 12.mai 2021 fra <https://snl.no/konfesjonalisme>

¹³ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 41

¹⁴ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 43

¹⁵ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 41

¹⁶ Navnet protestant oppsto som følge av en debatt om kjetteri i Riksdagen i Speyer. Uenigheten munnet ut i en formell protest der Luthers tilhengere forlot salen i protest. Uenigheten tvang lutheranerne til å definere sin tro i noe som senere ble kalt Augsburg-bekjennelsen.

¹⁷ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 42

¹⁸ Wilson *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 42

Reformasjonens politiske og sosiale konsekvenser for keiserriket varierte både med den geografiske og den sosiale avstanden til makteliten i Wien. I Habsburgernes arveland forble koblingen mellom keiserriket og katolisismen sterk. Her fungerte katolisismen som et «lim» som befestet huset Habsburgs maktposisjon. Dette limet ble gradvis svakere jo lenger vekk fra arvelandene en kom og jo lenger ned i maktpyramiden en beveget seg. På fyrstenivå, uten riksumiddelbar status, representerte reformasjonen en mulighet til å både å omfavne lutheranismen, få tilgang til katolske verdier og generelt styrke sin egen maktposisjon. Lojaliteten til Habsburgerne og katolisismen kunne her veies opp ønsket om økt religiøs og politisk makt. Her må det understrekes at disse vurderingene skjedde innenfor en religiøs virkelighetsforståelse, og ikke som følge av kynisk maktpolitisk overveielse. Ateisme eller rendyrket sekularisme var en umulighet i Europa på 1600-tallet.

Fyrstene som maktsjikt, i stor grad med bakgrunn fra gamle adelslekter, ble derfor relativt styrket i forhold til de øverste nivåene i keiserrikets maktstruktur. I rurale deler av Østerrike konverterte 90% av adelen til protestantismen¹⁹. Samtidig ble dette maktsjiktet utfordret nedenfra. Reformasjonen hadde også en sosial dimensjon fordi bønder og borgere innenfor lutheranismen fikk en ny og økt selvtilit gjennom muligheten for et mer personlig gudsforhold. I tillegg skapte den også en grobunn for en teologisk fundert radikalisme med en visjon om et keiserrike uten adelsledd mellom keiseren og den enkelte bonde²⁰. Resultatet ble at bønders og småkårsfolk ofte vendte sin harme mot lokale eliter på fyrstenivå i stedet for mot keisermakten.

Augsburgfreden har ofte feilaktig blitt sett på som et svært skjørt kompromiss, men dens relative suksess hviler på det faktum at den skapte fred i 63 år i en tid der religionskrigene preget både Frankrike og Nederland. Ny historieforskning avviser tanken om at Augsburgfreden bare var en våpenhvile. Det var ingen direkte sammenheng mellom manglene i fredsavtalen og utbruddet av Tredveårskrigen i 1618²¹. Her må det anføres at krigen mot Det ottomanske riket la en demper på de interne konfliktene. Her kjempet katolikker og protestanter side om side mot «den tyrkiske trussel».

1.3: Pragmatisme eller uforsonlighet?

Som nevnt måtte keiserrikets sentralmakt finne nye balansepunkt både politisk og konfesjonelt. En tredje utfordring var spennvidden mellom de to konfesjonene. Både den katolske og den protestantiske leir var preget av store spenninger mellom moderate og ytterliggående krefter. I den religiøse dimensjonen av Tredveårskrigen finner vi et mønster hvor krigshisserne i stor grad fantes blant de ytterliggående grupperingene. Ekstremistene både innen den protestantiske og den katolske leir så krigen som en del av en guddommelig plan.

Reformasjonen avkrevde en respons fra den katolske kirken, og denne kom i form av Motreformasjonen. Konsilet i Trent (1545-1563) hadde to formål. Først å avklare hva som var kjernen i katolisismen, dernest å forfølge kjettere. Svaret var ikke mindre katolisisme, men heller mer katolisisme. Denne reformerte katolisismen ble en støttepillar i den

---

¹⁹ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 58

²⁰ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 32. Denne radikalismen kulminerte med Den tyske bondekrig (1524-1526) der opprøret ble brutalt slått ned en kombinasjon av katolsk og protestantisk adel. Luther unnlot å støtte dette opprøret.

²¹ Peter W. Wilson, *The Holy Roman Empire 1495-1806* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 41

habsburgske maktbasen²². Utenfor de habsburgske arvelandene var det katolske presteskaper tett knyttet opp mot lokal (katolsk) adel og elite. Kirken var en plass hvor denne eliten kunne plassere sine unge sønner og ugifte døtre. Disse lokale religiøse institusjonene var innvevd i den keiserlige konstitusjon med egne rettigheter og privilegier. Av disse grunner var denne katolske gruppen preget av moderasjon og pragmatisme med rot i lokale forhold hvor en støttet opp om keiserriket og «Augsburg-linjen». Lutheranernes dilemma var i hvor stor grad de skulle utfordre keisermakten og risikere borgerkrig. Philipp Melanchthon (1497-1560), inspirert av den humanistisk-inspirerte Erasmus-skolen, var representant for den pragmatiske linjen som søkte løsninger, sammen med moderate katolikker, innenfor den keiserlige konstitusjons rammer²³.

Motreformasjonens mest ytterliggående resultat kom i form av Jesuittordenen. Ignatius Loyola, ordenens grunnlegger, hadde et uttalt mål om å utrydde protestantismen, en tro som han omtalte som «en epidemi for sjelen»²⁴. Jesuittene skapte ofte fiendtlighet også innenfor egne rekker hvor mange moderate katolikker ble skremt av deres radikalisme som kunne inkludere både aksept for tyrannisk styre og terroranslag²⁵. Kalvinistene innehadde samme rolle i den protestantiske leir. I det lutheransk-dominerte Sachsen hørte en for eksempel ofte slagordet «Bedre å være pavetilhenger enn kalvinist»²⁶. Pragmatisme og moderasjon var fremmede tanker for kalvinistene som hadde som mål å fjerne de siste rester av pavelig overtro både i tro og ritual.

Aksen mellom pragmatisme og uforsonlighet gjaldt også for keiserne. Både keiser Ferdinand 1, som var både mer pragmatisk og moderat enn sin bror og forgjenger Karl 5, og Maximilian 2 jobbet hardt for å etablere en felles forståelse mellom katolisismen og protestantismen. Bildet endret seg da Rudolf 2 ble keiser i 1576 på grunn av hans tiltakende uberegnelige atferd som bidro til å erodere den pragmatiske basisen som hans forgjengerne møysommelig hadde bygget opp. Etter Mathias' korte tid som keiser, bidro Ferdinand 2 til en mer uforsonlig linje, som oppildnet de ekstreme gruppene innenfor begge leirer til krigshandlinger i religionens navn.

---

²² Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 42

²³ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 35

²⁴ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 28

²⁵ Wilson *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 28

²⁶ Hajo Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation* (New Jersey: Princeton University Press, 1982), 311

Del 2: Ulike motiver for krig – Utløsende årsaker

2.1: En verden uten kjettere? – Religiøse motiv

2.1.1: Den bøhmiske fasen

Allerede før Tredveårskrigen hadde Bøhmen en tradisjon for opposisjon mot pavekirken. Jan Hus, en av Luthers forgjengere, ble brent på bålet som kjetter i 1415. Tross dette, sikret Bøhmen seg senere en avtale med paven hvor den lokale utraquismen, en moderat versjon av husittisk tro, ble godkjent. Trosretningen var tett knyttet til tsjekkisk språk og kultur. Utraquismen hadde også en kalvinistisk-lignende avlegger kalt Bøhmiske brødre. Som ledd i den katolske motreformasjonen, ble det inngått en storallianse mellom katolikken og Utraquist. Dermed lyktes det habsburgerne å isolere Bøhmiske brødre som ble stemplet som en kalvinistisk femtekolonne²⁷. Den protestantiske adelen ble utsatt for en lignende marginalisering. Habsburgerne forfordelte viktige politiske embeter og sørget for at eiendommer til utdødde adelslekter, både katolske og protestantiske, ble overført til militante katolikker. I sum bidro denne marginaliseringen av både religiøs, sosial og politisk art til defenestrasjonen i Praha den 23.mai 1618, en dato som markerer starten på Tredveårskrigen. Disse hendelsene støtter opp om påstanden om et begynnende skille mellom religion og politikk fra 1600-tallet av. Skillet var ikke alltid like synlig, fordi politikken ble framført under dekke av religiøs retorikk²⁸.

Konflikten eskalerte da den nylig dannede bøhmiske konføderasjon avsatte erkehertug Ferdinand som konge og tilbød den bøhmiske kronen til den tyske, kalvinistiske kurfyrsten Fredrik av Pfalz, som etter noen måneders betenkningstid aksepterte tilbudet. Han karakteriserte tilbudet som «en hellig befaling han ikke kunne si nei til»²⁹

Fredrik 5 hadde en manglende forståelse for kompleksiteten i den bøhmiske protestantismen. Den urbane borgerklassen var stort sett utraquister som teologisk lå nærmere katolisismen enn kalvinismen. Den nyvalgte kongen betraktet likevel denne gruppen som krypto-katolske undergravere, noe som ytterligere svekket opprørets smale sosiale basis³⁰. I tillegg praktiserte kongen og hans rådgivere en form for kalvinistisk ikonoklastisme som var fremmed for folk i Praha. Reaksjonene var sterke da religiøse statuer på Karlsbroen ble forsøkt fjernet. Situasjonen ble forverret julen 1619 da det ble gjort hærverk på St.Vitus-katedralen hvor dyrebare middelalder-kunstverk ble ødelagt og korset over koret ble revet ned. Folk fra Bøhmen ble dypt fornærmet, ikke bare ut ifra konfesjonelle årsaker, men mest fordi katedralen var symbol for deres egen distinkte tsjekkiske identitet³¹.

Opprørets smale sosiale base og manglende retning bidro til lunken støtte fra protestanter utenfor Bøhmens grenser. Naboprovinsen Moravia flagget tidlig sin lojalitet til keiserriket, mens kalvinister både i Pfalz, Silesia og Lusatia derimot så fram til en ny gullalder med Fredrik 5 som «den siste keiseren før dommedag»³². Sachsens reaksjon var en blanding av religiøse og geopolitiske motiv. Kurfyrste Johann Georg ønsket først å innta rollen som mekler. Da dette feilet, ble det blinde hatet mot kalvinismen utslagsgivende og medførte at

²⁷ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 73

²⁸ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 306

²⁹ Parker, *The Thirty Years' War* (London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1987), 55

³⁰ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 287

³¹ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 287

³² Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 284

det protestantiske Sachsen støttet keiseren i strid med den konfesjonelle hovedskillelinjen. Valget ble enda lettere for Johann Georg av Sachsen da keiser Ferdinand 2, som takk for militær støtte mot opprørerne, ga klarsignal til at den bøhmiske provinsen Lusatia kunne annekteres³³. Fredrik 5 på sin side hadde vanskelig for å skille mellom det politisk mulige og det politisk sannsynlige. Han regnet blant annet med støtte fra sin svigerfar, Karl 1 av England, men den engelske kongen nølte med å gi sin tilslutning på grunn av Bøhmens naboprovinsers manglende støtte til opprøret. Samme bekymring ble delt av mer fjerntliggende protestantiske stater som Danmark og Sverige³⁴. I tillegg valgte Den protestantiske union, det protestantiske militære motstykket til Den katolske liga, å forholde seg nøytrale til konflikten i Bøhmen.

Reaksjonene på opprøret fra huset Habsburg ble forsinket av keiser Mathias' dårlige helse og lange sykeleie. Keiseren døde den 20.mars 1619. I perioden fram til at Ferdinand formelt kunne velges til ny keiser, var hans holdning overfor opprørerne preget av pragmatisme. Dette trolig for ikke å støte fra seg protestantiske kurfyrster i det kommende keiservalget. Etter at Ferdinand ble valgt som ny keiser, viste han en mer uforsonlig holdning, i tråd med sin jesuittiske oppdragelse. Ferdinand 2s drøm var å knuse protestantismen og dermed styrke båndene mellom huset Habsburg og katolisismen. Keiseren skal angivelig ha uttalt: «Det er bedre å herske over en ørken enn over et land med bare kjettere»³⁵. Fram til opprøret i Bøhmen hadde den pragmatiske Melchior Klesl fungert både som Ferdinand 2s skriftebror og rådgiver. Klesl ble satt i husarrest etter opprøret i Bøhmen og senere erstattet av den ytterliggående jesuitten Lamormaini, noe som bidro til intensivering av den uforsonlige, krigerske linjen.

Også på katolsk side var responsen til opprøret avmålt. Hertugdømmet Bayern, med en nesten utelukkende katolsk befolkning, var habsburgernes naturlige tyske allierte. Den katolske solidariteten mellom Bayern og habsburgerne var imidlertid tvetydig. Hertug Maximilian av Bayern var leder for Den katolske liga som rådet over en sterk hær som Ferdinand 2 var avhengig av for å kunne slå ned opprøret i Bøhmen. Hertugen tilhørte huset Wittelsbach som alltid hadde betraktet habsburgerne med mistro³⁶. Maximilians dynastiske mål om å kunne ta over Pfalz' kurfyrstetittel var likevel avhengig av å kunne tilby keiseren militær støtte. Mistroen var gjensidig. Ferdinand skal angivelig ha uttalt at «Det er nødvendig å akseptere den bayerske djevelen for å kunne drive ut den bøhmiske Beelzebub»³⁷. Spania var skeptisk til å blande seg inn i de interne stridighetene på tysk jord, men Fredrik 5s aksept av den bøhmiske kronen var så provoserende mot huset Habsburg at det ikke kunne gå upåaktet hen³⁸. Det samme gjaldt pave Paul 5 som først hadde ment at habsburgerne hadde overdrevet faren forbundet med opprøret. Paven tolket likevel ikke hendelsene der som uttrykk for en religionskrig³⁹.

Bildet av Tredveårskrigen som en religiøs konflikt fikk en overraskende vri da kalvinister fra både Bøhmen og Ungarn inngikk samarbeid med Det ottomanske riket. Det ble sendt en felles delegasjon til Konstantinopel i mars 1620 for å søke sultanens assistanse til opprøret. I juli 1620 aksepterte Fredrik 5 at Bøhmen ble en tributstat under Det

---

³³ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 315

³⁴ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 286

³⁵ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 70

³⁶ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 83

³⁷ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 295

³⁸ Spania blir for enkelthets skyld brukt som geografisk betegnelse på det som var en samling spanske kongedømmer under Castillas' ledelse.

³⁹ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 297

ottomanske riket som gjenytelse for militær og økonomisk hjelp i krigen mot keiserriket. Avtalen ble forsøkt rettfærdiggjort religiøst både ved å påstå at det fantes fellestrekk mellom kalvinismen og islam samt at alle midler var lovlige i kampen mot papistene⁴⁰. Motivet for begge parter i alliansen var å motarbeide deres felles fiende; habsburgerne.

Slaget ved Hvite berg den 8. november 1620 varte bare en time og endte i fullstendig nederlag for opprørerne. Fredrik 5 og hans hoff flyktet fra Praha, og han ble senere ironisk omtalt som Vinterkongen. Tapet medførte alvorlige konsekvenser for protestantene i Bøhmen. Kongeriket ble igjen katolsk, hovedmennene blant opprørere henrettet, 60% av all jord i Bøhmen ble konfiskert og omfordelt til keiserhærens høyere offiserer og en ny konstitusjon omgjorde Bøhmen til habsburgernes arvekongedømme⁴¹.

2.1.2: Krigens senere faser

Min påstand er at religion som motiv ganske raskt mistet sin betydning etter hendelsene i Praha. Andre motiv ble mer framtrædende, men disse motiv ble mer eller mindre skjult under et slør av religiøs tenkning og retorikk.

Keiserrikets oppgjør med opprøret i Praha var en blanding av pragmatisme og uforsonlighet. Som tidligere nevnt var lojalitet til keiserriket og lojalitet til katolisismen to sider av samme mynt for habsburgerne. Ferdinand 2 skilte mellom de som hadde forblitt lojale mot keiserriket og de som, i hans øyne, sviktet det. Han var nådeløs overfor opprørets ringledere i den beryktede Bloddomstolen avholdt på symbolsk vis på 3-årsdagen for opprøret. 27 opprørere ble offentlig henrettet i gamlebyen i Praha og hodene deres hang ved byportene i 10 år. Rettsoppgjøret hadde motsatt virkning på folkeopinionen. Før rettssaken ble opprørerne sett på som årsak til katastrofen i Bøhmen, nå høstet de folkelig sympati⁴². Bloddomstolen skulle vise seg å være en av de første i en serie av dårlige avgjørelser fattet av Ferdinand 2 under Tredveårskrigen. For mindre brudd på lojaliteten til keiserriket, hadde habsburgerne en mer pragmatisk tilnærming. Keiseren søkte ikke nødvendigvis henrettelser, men ekspropriasjon av motstandernes eiendommer og titler. Ferdinand 2 var i visse tilfeller villig til å benåde de som innrømmet underordning og godtok en reduksjon av sine territorier⁴³. Slik kunne habsburgerne gradvis feste et absolutistisk grep over Bøhmen hvor målet var å etablere en solid katolsk sosial elite, ikke å spre katolisismen til det brede lag av folket.

Fredrik 5 stilte helt urealistiske kapitulasjonskrav som ble avslått. I 1621 ble Fredrik 5 erklært «i rikets akt», noe som innebar at han mistet både sin tittel som kurfyrste og sine besittelser i Øvre- og Nedre Pfalz. I tillegg ble Pfalz' hovedsete, Heidelberg, plyndret og protestantismens viktigste boksamling ble konfiskert og overført til paven i Roma. I 1623 var den katolske seieren total da hele Pfalz kom under habsburgernes kontroll samt at Maximilian av Bayern offisielt fikk overta Fredrik 5s kurfyrstetittel.

Utviklingen i Bøhmen og Pfalz uroet tyske protestanter. De hadde ikke glemt at det bare tok fem år fra Karl 5s seier ved slaget ved Muhlberg i 1547 til protestantene hadde tapt alle sine opparbeide rettigheter⁴⁴. De fryktet nå at noe lignende kunne skje med Muhlhausen-garantien fra 1620, en avtale som skulle sikre protestantiske rettigheter på tysk

---

⁴⁰ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 294

⁴¹ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 86

⁴² Wilson *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 352

⁴³ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 348-349

⁴⁴ Parker, *The Thirty Years' War*, 62

jord. Tredveårskrigen endret nå karakter fra først å være en kamp mellom katolikker og protestanter til mer å bli en maktkamp mellom habsburgernes økende absolutisme og tyske fyrsters politiske og territoriale interesser⁴⁵. For sistnevnte gruppe var de konfesjonelle stridighetene underordnet frykten for habsburgernes gradvis økende sentralmakt og at den politiske utviklingen skulle gå fra *regimen aristocraticum* til *regimen monarchicum*⁴⁶.

Min påstand er at den religiøse dimensjonen allerede på dette stadiet var i ferd med å forsvinne, paradoksalt nok på grunn av Ferdinand 2s ambisjoner om rekatolisering. Med Restitusjonsediktet av 1629, en ekstrem katolsk tolkning av Augsburg-freden, prøvde keiseren og skru tilbake den religiøse klokken⁴⁷. Dette bidro til å samle protestantene i en felles blokk mot keiserriket, hvor hovedmotivasjonen var maktpolitikk, ikke religion. Det er i dette maktpolitiske lys en også må tolke Praha-freden av 1635 hvor Ferdinand 2 dempet bestemmelsene i Restitusjonsediktet for å kunne splitte den truende alliansen av tyske protestanter og svensk og fransk militærmakt. Med Praha-freden ble religion fjernet fra krigens agenda⁴⁸. I ettertid blir freden i Westfalen regnet som en av de viktigste avtalene i europeisk historie, fordi religion ikke lenger var et stridstema i Tyskland samt at åndelige spørsmål ble mindre viktige i internasjonal politikk⁴⁹.

2.2: En verden uten habsburgerne? – Sekulære motiv

2.2.1: Dynastisisme

Etter at Hohenstaufen-dynastiet døde ut i 1268, konkurrerte tre dynasti om makten i Europa. Huset Wittelsbach hadde sitt kjerneområde i Bayern og Pfalz, mens huset Luxemburg hadde sitt hovedsete i Bøhmen. Utover senmiddelalderen var det huset Habsburg som klarte å utvikle seg til en dynastisk stormakt som kunne sette dagsorden for europeisk politikk i tidsrommet tidlig 1500-tall til ca.1650⁵⁰. Utøvelsen av denne makten ble forvansket av at de dynastiske områdene ofte var spredt utover mange regioner som resultat av giftemål, økonomiske transaksjoner eller feider. Keiserrikets utstrekning tvang habsburgerne til en prioritering hvor kontroll av arvelandene var viktigst, dernest innflytelsen over de tyske områdene og utøvelsen av sin husmakt i Europa⁵¹.

Etter Karl 5s død ble Habsburg-dynastiet delt i en østerriksk og en spansk del hvor førstnevnte fikk høyest status i egenskap av å ha keisertittelen, mens sistnevnte var keiserrikets overlegne part med hensyn til ressurser. Tilhørighet til samme dynasti betydde likevel ikke sammenfallende interesser. Spania blandet seg bare inn i andre lands anliggender hvis deres egne interesser var truet. Dette ble bestemmende for landets befatning med Tredveårskrigen. Av denne grunn forsøkte Spania i bygge opp en pro-spansk maktbase i Wittelsbachernes kjerneområde i Bayern og Köln for å kunne demme opp for keisermakten hvis denne gikk på tvers av spanske interesser⁵².

---

⁴⁵ R.R. Palmer, Joel Colton, Lloyd Kramer, *A History of Europe in the Modern World* (New York: McGraw-Hill Education, 2014), 140

⁴⁶ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 332

⁴⁷ Restitusjonsediktets innhold og konsekvenser blir nærmere behandlet i del 2.2.3

⁴⁸ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 277

⁴⁹ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 458

⁵⁰ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 39

⁵¹ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 69

⁵² Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 126

Geopolitisk var Frankrike omringet av habsburgerne. Dette ble bestemmende for fransk politikk under krigen, særlig etter Richelieus inntreden i fransk politikk fra 1624 av. Hans overordnede realpolitiske strategi var hele tiden å svekke habsburgernes innflytelse både innenfor og utenfor keiserrikets grenser.

Som hos habsburgerne var også lojaliteten innen Wittelbach-dynastiet både betinget og tidvis fraværende. Fredrik 5 av Pfalz og hertug Maximilian av Bayern var søskenbarn. Dette forhindret ikke hertugen, gjennom politisk manøvreringskunst, fra å overta både søskenbarnets kurfyrstetittel og eiendommer i kjølvanet av krigen i Bøhmen. Maximilian sørget også for å få innsatt broren Ferdinand som erkebiskop av Köln, noe som sikret slekten enda en kurfyrstetittel. Siden Maximilian ikke hadde noen etterkommere, giftet aldri Ferdinand seg. Ved førstnevntes død, kunne da Ferdinand inngå et giftemål som ville sikre tronfølgen til familiedynastiet. I sum ga dette huset Wittelsbach stor makt i Sørvest-Tyskland og en viktig rolle i Tredveårskrigen.

Også på krigen nordflanke var dynastiske hensyn viktige. Et viktig motiv for dansk deltakelse i krigen var å sikre landets interesser i Nord-Tyskland. Kong Christian 4 ønsket nemlig å sikre de tre kirkelige territoriene Bremen, Verden og Schwerin for to av sine sønner. Disse områdene var truet av habsburgernes tiltakende aggressive katolisering av områder stadig lenger nord i Tyskland. Som i Sør-Tyskland, foregikk det i Sverige en dynastisk kamp mellom to søskenbarn. Kong Sigismund 3 av katolske Polen mente han var den rettmessige arving til den svenske tronen i stedet for søskenbarnet, protestanten Gustav 2 Vasa. Striden mellom Sverige og Polen må derfor sees på som en dynastisk og territoriell strid hvor religion spilte en svært underordnet rolle.

Englands dynastiske interesser pekte i protestantisk retning, særlig med tanke på at kongens datter var gift med Fredrik 5 av Pfalz. Det var også et stort folkelig press for engelsk deltakelse i krigen på protestantisk side, men både kong Jakob 1 og Karl 1 hadde sine konstitusjonelle stridigheter med parlamentet og hadde dermed vansker med å finansiere en slik deltakelse. I tillegg var England mest opptatt av å utvide sitt kolonirike⁵³.

Dynastiske overenstemmelser spilte også en rolle på lokalt og regionalt nivå. Særlig på den italienske halvøya, kunne lokale familiefeider utvikle seg til å bli storpolitiske konflikter. Mantova er et illustrerende eksempel. Da hertug Gonzaga døde i 1627 uten noen åpenbar arvtaker, utviklet slektsfeiden seg til slutt til en krig mellom huset Habsburg og alliansen Frankrike - Savoy. Også blodbadet i Valtellina i 1620 hadde sin spede opprinnelse i en slektsfeide, hvor alpepasset på grunn av sin strategiske beliggenhet til slutt ble senter for en europeisk storkonflikt.

2.2.2: Nasjonal frigjøring

Nederlandene, da særlig provinsen Holland, var blant de første europeiske regionene som omfavnet den kapitalistiske tenkemåten⁵⁴. De nederlandske provinsene responderte på mangelen på produkter ved å anskaffe disse og dermed tilfredsstille udekkede behov. I tillegg til egenproduserte tekstiler og saltet fisk, utviklet Nederlandene Europas største handelsflåte. Resultatet ble et uvanlig rikt handelsborgerskap og en selvbevisst adel. I de nordlige provinsene fikk den reformerte kristendommen sterkt fotfeste. Karl 5 ble født i

---

⁵³ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 65

⁵⁴ Nederlandene blir i denne oppgaven brukt om de sju nordlige provinsene i Spansk-Nederland som kjempet mot spansk overherredømme og som i 1579 dannet Unionen av Utrecht. Holland var den mest dominerende av de sju provinsene.

Flandern, og da hans rike ble delt etter hans død i 1558, kom Nederlandene inn under den spanske grenen av huset Habsburg. Det svært rike området ble utsatt for hard spansk skattlegging, noe som til slutt bidro til krig i 1568. Dermed kan en si at frihetskampen til Nederlandene både hadde en materiell og en religiøs dimensjon. Den åtti år lange krigen mellom Spania og Nederlandene (1568-1648) var ingen direkte årsak til Tredveårskrigen, men den bidro indirekte til å øke den internasjonale spenningen⁵⁵.

Tredveårskrigen er kjennetegnet av at de store krigførende partene hadde sine respektive sterke politiske figurer. Der Frankrike hadde Richelieu, og Sverige hadde Oxenstierna, hadde Spania sin Don Gaspar, bedre kjent i historien som grev Olivares. Da Filip 4 ble ny spansk konge i 1621, skal Olivares ha uttalt: «Nå er alt mitt»⁵⁶. Olivares var en arbeidsom og dedikert byråkrat opptatt av både spansk åndelig og politisk fornyelse. I internasjonal politikk var hans store tanke at Nederlandene måtte beseires både ut ifra religiøse og materielle motiv. Olivares beskrev folket i provinsen som kjetterske, illojale og med hang til pralende rikdom⁵⁷. Spanias fiskale basis var skattlegging av sine europeiske besittelser, hvor Nederlandene var den viktigste. Krigen mot Nederlandene kostet likevel Spania dyrt. I perioden 1566-1654 brukte landet 218 millioner dukater på sin krigføring i Flandern. Til sammenligning bidro inntektene fra sølvhandelen i Sør-Amerika i samme periode med 121 millioner⁵⁸. Krigen bidro til å utmatte begge parter, både militært og økonomisk, og en tolvårig våpenhvile ble av den grunn inngått i 1609. I perioden før fredsavtalens utløp dukket konfliktlinjen mellom pragmatisme og uforsonlighet opp igjen. Det spanske kongehusets representanter i Spansk-Nederland, Albert og Isabella, vurderte å gi de nordlige provinsene en uavhengighet lik den Sveits oppnådde i 1499, forutsatt at de forpliktet seg til en allianse med Spania⁵⁹. Forretningsinteresser i Nederlandene, som tapte mye penger på krigen, var også innstilt på en fredelig løsning. Igjen var det imidlertid «haukene» som vant fram. Viljen til fred var liten både blant ytterliggående nederlandske kalvinister og jesuittinspirerte spanjoler, anført av Olivares, som var bekymret for Spanias *reputacion*, men også oppløftet av de katolske seierne i Bøhmen og Pfalz⁶⁰. Nederlandenes seige frihetskamp ble til slutt belønnet med full selvstendighet som følge av freden i Westfalen i 1648.

Krigen mellom Spania og Nederlandene bidro også indirekte til Sveits' kamp for frihet fra keiserrikets favntak. På grunn av det fiendtlige forholdet mellom Spania og Frankrike, måtte Spania bringe sine hærstyrker i krigen mot Nederlandene via Nord-Italia. Dette ble omtalt som «Den spanske veien». Første del av veien gikk smertefritt. Militært personell ble brakt med båt til Genova for så å marsjere til spansk-kontrollerte Milano. Herfra ble det mer problematisk. Veien videre gikk gjennom kongeriket Savoy og tre mulige alpepass på sveitsisk område under kontroll av det Det grå forbund, begge med aspirasjoner om full selvstendighet i forhold til keiserriket. Det er i denne konteksten en må forstå blodbadet i Valtellina i 1620. En lokal slektsfeide med utgangspunkt i et protestantisk opprør utviklet seg til en storkonflikt som resulterte i en massakre av protestanter sanksjonert av både Madrid og Wien. Dermed ble Det sveitsiske edsforbundet trukket inn i Tredveårskrigen hvor katolske kantoner støttet habsburgerne, mens viktige protestantiske byer som Bern og Zurich støttet

---

⁵⁵ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 129

⁵⁶ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 363

⁵⁷ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 98

⁵⁸ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 120

⁵⁹ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 319

⁶⁰ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 319 (Ibid???)

Det grå forbundet. Sistnevnte måtte i 1621 slutte separatfred med spanjolene med lovnad om fri ferdsel gjennom alpepassene⁶¹. Frankrike oppnådde etter hvert økt innflytelse i de sveitsiske alper på bekostning av Spania, og Det sveitsiske edsforbundet, som offisielt holdt seg nøytralt under Tredveårskrigen, fikk i likhet med Nederland sin fulle selvstendighet som følge av freden i Westfalen i 1648. En tredje del av habsburgernes besittelser skallet av like etter Tredveårskrigens slutt da Portugal gikk seirende ut av sin frigjøringskrig mot Spania i 1668. Som i Nederlandene, var den portugisiske frigjøringen en følge av protester mot hard spansk skattlegging og påfølgende spansk militær og økonomisk utmattelse.

Keiserriket måtte i tillegg gjennom hele krigen binde opp militære ressurser på sin østgrense hvor kongerikene Ungarn og Transilvania hele tiden på opportunistisk vis så etter muligheter til å oppnå selvstendighet både fra habsburgerne og Det ottomanske riket.

2.2.3 Geopolitikk

Slik Spania hadde sin greve Olivares, hadde Frankrike sin kardinal Richelieu. Tittelen hadde han fått av paven i 1622. To år senere inntok han den mer sekulære rollen som Frankrikes førsteminister hvor han fikk stort politisk handlingsrom på bekostning av den svake kong Ludvig 13. Richelieu var overbevist om at alle europeiske konflikter var forbundet med habsburgsk ondskapsfullhet, ikke religion⁶². På denne bakgrunn var Frankrikes rolle i Tredveårskrigens spede begynnelse merkelig. Landet påtok seg rollen som mekler mellom Den katolske liga og Den protestantiske union. Våpenhvilen som ble inngått gjorde det mulig for Den katolske liga å flytte sine styrker østover mot Bøhmen. Frankrike håpet på fred, mens keiser Ferdinand, nå med hjelp av hertug Maximilian av Bayern, så muligheten for krig. Frankrike bidro derfor sterkt til keiserrikets første store seier i slaget ved Hvite berg i 1620⁶³.

Frankrikes befatning med Tredveårskrigen ble i krigens første faser hemmet av interne politiske problemer. Formelt sett ble de religiøse konfliktene som herjet i landet på 1500-tallet løst gjennom Nantes-ediktet av 1598. Hugenottene, den franske versjonen av kalvinismen, følte seg likevel marginalisert, noe som resulterte i tre opprørsperioder på 1620-tallet. Frankrike, som formelt sett var et katolsk land, støttet likevel anti-habsburgske grupperinger finansielt både i Nederlandene, Nord-Italia og senere i Nord-Tyskland. Richelieus utfordring var da å utøve en utenrikspolitikk som ikke i for stor grad provoserte landets katolske majoritet. Et forsøk på å angripe Genova i 1625, endte i nederlag og avslørte Frankrikes akilleshæl, den manglende militære slagkraften. Gjennom store militære investeringer og adopsjon av moderne militær taktikk, klarte Frankrike, særlig etter samarbeidet med svenskene fra 1635 av, å presse habsburgerne til forhandlingsbordet i Westfalen. Der endte Frankrike opp som en av krigens store vinnere.

Som tidligere nevnt var Danmarks motiv for krigsdeltakelse av dynastisk og territoriell art. Religion som motiv var nå, i realpolitisk betydning, tonet ned. Da Tredveårskrigen nådde sin danske fase (1625-1629), var det allerede for sent å tre støttende til på vegne av protestanter i Bøhmen og Tyskland⁶⁴. Det danske riksrådet delte ikke Christian 4s ambisjoner om å få kontroll over områdene mellom Elben og Weser. Derfor måtte kongen, for å omgå riksrådet, erklære habsburgerne krig i rollen som hertug av Holstein. Christian 4 ble den

---

⁶¹ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 93

⁶² Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 379

⁶³ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 315

⁶⁴ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 387

naturlige lederen for den protestantiske Haag-alliansen som skulle vise seg å bli en skjør affære. Brandenburg var et talende eksempel på dette. Kalvinister i Brandenburg var enig i danskekongens propagandistiske linje hvor kampen mot habsburgerne var del av en religionskrig. Kurfyrste Georg Wilhelm og lutheranerne delte ikke denne oppfatningen. Da Brandenburg, som først var en del av den protestantiske Haag-alliansen, i mai 1627 gikk over til å støtte Ferdinand 2, var dette begynnelsen på slutten på Christian 4s «tyske eventyr».

Habsburgernes seier i krigens danske fase skyldtes en radikal omlegging av keiserrikets militære organisering. Finansiering var habsburgernes tilbakevendende problem. Fraværet av en effektiv skattestat gjorde det vanskelig for keiserriket å utøve et effektivt voldsmonopol. Løsningen på det militær-finansielle problemet ble Albrecht von Wallenstein. Wallenstein kom fra en beskjeden bakgrunn i bøhmisk lavadel, men hadde hatt en bemerkelsesverdig militær karriere både i Den tyrkiske krig og i Bøhmen hvor han til slutt endte opp som en av Bøhmens største landeiere. Da keiserrikets krigskasse allerede i perioden 1619-1623 var tømt, fikk Ferdinand 2 låne store summer av Wallenstein for å kunne finansiere habsburgernes videre krigføring. Tilbakebetaling kom, i mangel av kontanter, i form av æresbevisninger og nye territorier⁶⁵. Da Tredveårskrigen gikk inn i sin danske fase, vendte Ferdinand 2 seg derfor til Wallenstein som selv sto for rekrutteringen av sin hær mot en lisens til å utnytte erobrede området etter eget ønske; med andre ord en keiserlig aksept for plyndring. Den kombinerte kraften fra Tillys og Wallensteins hærer tvang Christian 4 til forhandlingsbordet. Etter forslag fra Wallenstein, fikk Danmark en svært mild behandling under fredsforhandlingene i Lübeck. Tanken var at Danmark kunne bli en nyttig alliert mot et stadig mer aggressivt Sverige. Keiseren sluttet seg til dette resonnementet som endte med en avtale som rystet de andre medlemmene av Haag-alliansen. Richelieu var særlig nådeløs og omtalte Christian 4 som en kujon⁶⁶. Som belønning for seirene over Haag-alliansen, overtok Wallenstein både hertugen av Mecklenburgs tittel og landområder. Andre protestantiske fyrster i Nord-Tyskland fryktet nå samme skjebne i kjølvannet av en stadig mer aggressiv rekatolisering av tyske områder.

På dette tidspunktet i krigen var mulighetene for fred store, men det var akkurat i 1629 at Ferdinand 2 og hans rådgivere foretok to skjebnesvangre beslutninger. Den ene tabben var Restitusjonsediktet av mars 1629 som inneholdt en ekstrem katolsk tolkning av freden i Augsburg. Ediktet var forberedt i lang tid under stor innflytelse av keiserens skriftebror og rådgiver, jesuitten Lamormaini. Jesuittenes innflytelse stoppet ikke der. Den ytterliggående katolske ordenen var også sterkt representert i Rikshoffsretten som gikk god for lovligheten til ediktet⁶⁷. Reaksjonene på ediktet var sterke, særlig blant protestantiske fyrster som hadde forblitt lojale mot keiserriket. På 1600-tallet hadde en ennå ikke en etablert rettsorden med hensyn til nøytralitet. Rettstenkingen var styrt av kristen moraltenkning hvor absolutt nøytralitet var moralsk uholdbart⁶⁸. Dette førte til at mange protestantiske fyrster nå vendte seg mot keiserriket og habsburgernes tiltakende absolutisme på bekostning av «tyske friheter».

Ferdinand 2s tabbe nummer to var sparkingen av Wallenstein som keiserrikets øverste hærfører. Oppkomlingen fra Bøhmen ble etter hvert en kontroversiell karakter på grunn av sin økte makt og egenrådighet samt hans brutale krigføring. I tillegg fryktet fyrster, både protestantiske og katolske, at kombinasjonen Ferdinand 2 og Wallenstein truet deres

---

⁶⁵ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 392

⁶⁶ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 423

⁶⁷ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 448

⁶⁸ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 389

politiske stilling i keiserrikets makthierarki⁶⁹. Derfor krevde kurfyrstene, på riksdagsmøtet i Regensburg i 1630, at keiseren måtte kvitte seg med Wallenstein. Alternativet var i større grad å slutte opp om Den katolske liga kontrollert av Maximilian av Bayern. Ferdinand 2 måtte gi etter for kravet i tillegg til at han måtte akseptere å aldri mer involvere seg i kriger uten kurfyrstenes aksept⁷⁰. Restitusjonsediktet og sparkingen av Wallenstein svekket keiserriket både politisk og militært og åpnet veien for Tredveårskrigen to utslagsgivende stater; Frankrike og Sverige.

Jeg har tidligere i oppgaven skrevet at alle politiske beslutninger på 1600-tallet ble foretatt innenfor en religiøs forståelsesramme. Sveriges inntreden i Tredveårskrigen utfordrer denne påstanden. Jeg vil alternativt hevde at Sverige var en av de første statene som førte en politikk overfor andre stater utelukkende ut i fra sekulære motiv. Religion var nemlig bare en del av propagandaen brukt innenlands. Her ble Gustav 2 Vasa portrettert i full krigsmundur i det han fra Guds hånd mottar sverdet av Hellig rettferdighet som skulle brukes mot katolsk tyranni⁷¹. Overfor utlandet derimot ble rettferdiggjørelsen for invasjonen på tysk jord utelukkende begrunnet ut i fra sekulære motiv. Faktisk trykket Sverige 23 utgivelser fordelt på fem språk, alle med ulikt innhold tilpasset mottakerne. Ingenting av innholdet indikerte at Sverige hadde religiøse eller økonomiske motiv. Oxenstierna, svenskekongens viktigste rådgiver, innrømmet senere at religion bare var et (innenrikspolitisk) påskudd, mens Gustav 2 Vasa uttalte at hvis krigen hadde blitt utkjempet av religiøse grunner, ville han erklært paven krig, ikke habsburgerne⁷². Sverige begrunnet sin inntreden i krigen med keiserrikets ekspansjon nordover som både truet svenske interesser og «tysk frihet». Som motytelse for denne hjelpen, forventet Sverige tyske territorier, blant annet sitt påståtte rettmessige krav på Pommern⁷³. Den svenske omsorgen for «tysk frihet» ble gjennomskuet av tyske protestantiske fyrster, samlet i Leipzig i april 1631. Her var det enighet om dannelsen av en defensiv allianse for å beskytte sine opparbeidede religiøse og politiske rettigheter. Et sentralt poeng er at dette budskapet ble rettet både mot Wien og Stockholm⁷⁴. Fyrstene ønsket å være en nøytral blokk «mellom Løven og Ørnen»⁷⁵

Det var først i krigens fjerde og siste fase, fra 1635 av da Sverige og Frankrike klarte å forene sine ressurser mot keiserrikets støttespillere, at krigen vippet i deres favør. Fredsforhandlingene i Westfalen ble ikke innledet før disse to stormaktene var fornøyd med sin forhandlingssituasjon. Det betyr at Tredveårskrigen ikke endte på grunn av krigsutmattelse. Både krigsvilje- og evne var potensielt til stede for å fortsette krigen også etter 1648.

---

⁶⁹ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 173

⁷⁰ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 175

⁷¹ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 462

⁷² Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 462

⁷³ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 463

⁷⁴ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 188

⁷⁵ Gustav 2 Vasa ble ofte omtalt som Den protestantiske løven fra Nord. Ørnen var det sentrale symbol i habsburgernes våpenskjold.

2.2.4: Handelspolitikk

På det merkantilistiske 1600-tallet var handel uløselig knyttet til sjøfart og marine. Tredveårskrigen ble ikke bare utkjempet med kuler og krutt, det var også en utstrakt form for økonomisk krigføring. Frontene for denne krigføringen var de samme som den europeiske middelalderens tre handelstygndepunkt; Nord-Italia, Flandern og Østersjøen.

Den økonomiske krigføringen startet i forkant av krigen da Venezia utkjempet den såkalte Uskok-krigen (1615-1618) mot habsburgerne. Uskok var navnet på slaviske pirater som opererte i det nordlige Adriaterhavet, beskyttet av keiserriket. Piratvirksomheten ble en hemsko ikke bare for Venezia, men også sentrale handelsnasjoner som Nederlandene og England. En kortvarig krig på to år (1615-1617), med påfølgende fransk og spansk meklerhjelp, gjorde slutt på denne piratvirksomheten med brohode på Balkanhalvøya. Venezia skulle likevel, sammen med Savoy, se på Tredveårskrigen som en mulighet til å redusere Spanias dominans på den italienske halvøya⁷⁶.

En lignende forhandlingsløsning var ikke mulig i Flandern. Da den tolvårige fredsavtalen mellom Spania og Nederlandene utløp i 1621, måtte alle skip fra Nederlandene forlate spanske havner, noe som ble starten på en handelsembargo⁷⁷. Tanken var å ramme Nederlandenes skipsfart både ved hjelp av utestengelse, kapervirksomhet og blokader. Kapervirksomhet hadde et skinn av lovlighet ved seg i det pirater handlet i forståelse med myndigheter eller private handelskompani. Dunkerque hadde vært base for spansk kapervirksomhet siden 1583, og denne virksomheten fikk nå et oppsving. Spanske myndigheter tillot også angrep på nøytrale lands flåter under forutsetning at de fraktet varer som var nødvendige for Nederlandenes krigsinnsats⁷⁸. I tillegg til den statlige kapervirksomheten, kunne private aktører delta mot å betale den spanske stat 10% av sitt overskudd⁷⁹. Det er estimert at Nederlandene i tiden etter 1626 tapte 23,3 millioner florins på denne offentlig sanksjonerte piratvirksomheten⁸⁰. Dunkerque, som truet med å kvele Nederlandenes handel med England og Baltikum, forble under spansk kontroll helt til 1646.

Tredveårskrigen hadde også sin globale handelspolitiske dimensjon. Nederlandene gikk til både merkantile og militære angrep på spanske og portugisiske kolonibesittelser i Afrika, Amerika og Asia via sine handelskompanier og sin kapervirksomhet. Mest berømt var Nederlandenes kapring av den spanske sølvflåten, gjennomført av Piet Hein, utenfor Cuba i 1628. Utbyttet ble på 80.000 kilo sølv pluss andre verdier som totalt beløpet seg til mer enn 11 millioner florins⁸¹. Kapringen medførte både et økonomisk og prestisjemessig nederlag for Spania som bare året før atter en gang hadde slått seg selv konkurs.

Østersjøen var det tredje arena for handelskrig. Allerede i 1429 innførte Danmark Øresund-tollen. I 1618 ga tollens årlig inntekt på 200.000 riksdaler. Tollinntektene gikk direkte til kong Christian 4, ikke til den danske statskassen. Dette bidro til at dansk kongen på denne tiden var Europas tredje rikeste person⁸². Rikdommen ble imidlertid skuslet bort i løpet av kort tid grunnet dansk kongens mislykkede krigsdeltakelse.

---

⁷⁶ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 308

⁷⁷ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 103

⁷⁸ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 153

⁷⁹ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 367

⁸⁰ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 367

⁸¹ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 435

⁸² Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 172

Da Trettiårskrigens danske fase var over, var habsburgerne på toppen av sin makt. Spania syslet med planer om å underlegge den lukrative handelen i Baltikum, blant annet med å forsøke å spille på Hansa-byenes tradisjonelle anti-nederlandske holdninger. Dette ga som kjent Sverige et motiv for å gå til krig for å holde keiserriket ute av Baltikum. Med kontroll over østre Baltikum, kunne Sverige skattlegge både polske og russiske varer før de nådde danske tollstasjoner⁸³.

2.3: En verden uten fred? – Krigens blinde logikk

Tredveårskrigen representerer et veiskille med hensyn til krigføring, fordi dette var den siste krigen overveiende utkjempet mellom hærer bestående av leieknekter. Motivasjonen til leieknektene varierte, men generelt sett hadde leieknektene et forretningsmessig forhold til sin deltakelse i krigen hvor overlevelse og betaling var det essensielle.

Finansiering av de ulike hærene skulle bli et tilbakevendende problem. Utgifter kunne balanseres med nye inntekter via erobring av nye territorier. Stilt overfor en utarmet krigskasse, kunne derfor et angrep fortone seg som en rasjonell handling. Totalt sett derimot, utviklet dette seg til et stort nullsumspill. Kontribusjon ble etterhvert løsningen på finansieringsproblemene. De ulike feltherrene krevde kost og losji av sivilbefolkningen i tillegg til andre materielle ytelser. Dette åpnet for at de ulike feltherrene, og deres underoffiserer og leieknekter, kunne profitere på krigen. Ofte var bare trusselen om plyndring nok til å utløse betaling, enten i form av realgoder eller rene penger. Hyperinflasjon på tysk jord fra 1622 av intensiverte plyndringen av fysiske eiendeler, alt fra små verdigjenstander til hele bispedømmer.

Statslederne for de krigførende parter hadde begrenset kontroll over sine feltherrer og krigens utvikling. Ofte var feltherrene rendyrkede krigsprofitører med sin egen agenda. De mest beryktede i så måte var Grev von Mansfeld, Albrecht von Wallenstein og hertug Bernhard av Sachsen-Weimar. Det var også en sammenheng mellom hærenes disiplin og grad av overgrep. Både Tilly, en av keiserrikets mest sentrale militære ledere, og Gustav 2 Vasa la stor vekt på disiplin og lot aldri plyndring og overgrep utarte utover en viss militær-etisk standard⁸⁴. Krigens karakter og hærenes etniske komposisjon endret seg imidlertid over tid. I 1630, som markerer starten på Tredveårskrigens svenske fase, besto den svenske hæren for det meste av svenske og finske bønder. Dette endret seg etter 1632, da svenskehæren overveiende besto av tyske leieknekter. Dette bidro til at også den svenske hærens atferd ble preget av dårlig disiplin og økte overgrep⁸⁵. Krigens uberegnelighet ble også mer framtrædende fordi ulike slag hadde en tendens til å forplante seg videre til nye områder. Etter slaget ved Breitenfeld i 1631 ble krigens iboende dynamikk umulig å bremse for de ulike partene⁸⁶.

Det fantes ulike tidspunkt i krigen der fred hadde vært mulig. Likevel forutsatte fredsforhandlinger at alle parter var innstilt på dette. Utsikt til framtidig gevinst og styrket forhandlingsposisjon, gjorde at noen parter så seg tjent med å fortsette krigen. Slike tidspunkt fantes i 1629, før restitusjonsediktet, under riksdagen i Regensburg i 1630 og i forbindelse med Praha-freden i 1635. I sistnevnte tilfelle var tyske fyrstestater innstilt på

---

⁸³ Wilson, *The Thirty Years War-Europe's Tragedy*, 188

⁸⁴ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 316

⁸⁵ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 323

⁸⁶ Harrison, *Tredveårskrigen-En Europeisk katastrofe*, 205

fred, noe verken Sverige eller Frankrike var⁸⁷. Dette markerte starten på Tredveårskrigen fjerde og siste fase, den fransk-svenske fasen. Først etter slaget ved Zusmarshausen 17.mai 1648, kom stadiet da alle parter så seg tjent med forhandlinger. Først på dette tidspunkt visste Ferdinand 3 og Maximilian av Bayern at det var umulig å vinne krigen⁸⁸. Krigen endte derfor ikke på grunn av felles utmattelse. Den kunne ha fortsatt i årevis.

Krigens tidvise blinde logikk gjorde seg ikke bare gjeldende på makronivå, men også på meso- og mikronivå. For sivilbefolkningen i byer og på landsbygda, var de omreisende hærene selve fienden, ofte uavhengig av konfesjonell tilhørighet. Religionsspørsmål var ofte underordnet dagliglivets krav til overlevelse. En bonde i Sør-Tyskland ved navn Gallus Zembroth ble i tur og orden plyndret av leieknekter fra Sverige, keiserhæren, Frankrike og Spania⁸⁹. Plyndring var ofte forskjellen på liv eller død både for leieknekt-hærene og sivilbefolkningen. Ofte måtte hærer forlate strategisk viktige områder på grunn av mangel på mat, som grashoppsvermer på jakt etter grønnere marker⁹⁰. For den enkelte familie kunne tapet av en gris bety forskjellen på fortsatt liv og sultedøden.

Mennesker på 1600-tallet ga de fleste av dagliglivets hendelser en religiøs tolkning, så også for Tredveårskrigen redsler. Mange tolket krigen som en landeplage iverksatt av Gud som straff for menneskers synder. Straffen kom da i form av krig, inflasjon, pest og hungersnød⁹¹. En viktig primærkilde som var vitne til krigens lidelser, var den engelske ambassadeutsendingen Thomas Howard. Hans skildring av krigens redsler på sin reise på tysk jord ble beskrevet «som en reise til mørkets hjerte»⁹².

Ikke alle områder ble like hardt rammet. Ytterpunktene gikk fra Hansabyene Lübeck, Bremen og Hamburg som opplevde en blomstringstid under Tredveårskrigen til Vorpommern og Mecklenburg som henholdsvis mistet 67% og 75% av sin befolkning⁹³. En anslår at ca.450.000 døde på slagmarken eller i beleiringer. Et konservativt anslag er at minst 5 millioner sivile døde som følge av krigshandlingene, noe som representerte 25% av den tyske befolkningen. Til sammenligning, hvis sammenligninger kan gjøres i slike tilfeller, døde 5- 6% av Europas befolkning under de to verdenskrigene på 1900-tallet⁹⁴.

---

⁸⁷ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 355

⁸⁸ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 452

⁸⁹ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 441

⁹⁰ Holborn, *A History of Modern Germany – The Reformation*, 309

⁹¹ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 282

⁹² Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 312

⁹³ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 32

⁹⁴ Harrison, *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*, 469-470

Konklusjon

En lærdom fra geologiens verden sier at hvis en tektonisk plate blir for stor, vil varmen fra jordas indre bidra til at den til slutt sprekker opp til en samling av mindre plater. Dette er et godt bilde på hva skjedde med Det tyskromerske riket under Tredveårskrigen, selv om størstedelen av keiserriket forble intakt ved krigens slutt.

Reformasjonen var en slik varmesøyle fra jordas indre som truet symbiosen mellom keiserriket og katolisismen. I mangel av andre kanaler for misnøye mot habsburgerne, ble religion brukt i krigsretorikken, selv om mye av momentumet bak motstanden kom fra ulike sekulære motiv. Likevel bidro ekstreme religiøse grupperinger, da særlig kalvinistene og jesuittene, til en uforsonlighet som holdt krigsviljen ved like. Blanding av religiøse motiv sammen med sekulære motiv som dynastisisme, frigjøring og geo- og handelspolitikk bidro sammen med krigens egen blinde logikk til en svært langvarig og komplisert konflikt. Av disse grunner var Tredveårskrigen noe mer enn en endimensjonal religionskrig utgått av en svart/hvitt-konstellasjon. Religion som motiv forsvant etter hvert helt ut av konflikten. For å bruke en spill-metafor, kan en si krigen mer var et parti med sjakk enn et parti med damm. I begge spill er brikkene svarte og hvite, men i sjakk er bevegelsesmønstrene både friere og mer uberegnelige. Utover i Tredveårskrigen kom disse brikkene i spill, og i løpet av krigen mistet enkelte brikker noe av sin farge og ble til ulike nyanser av grått, noe som bidro til å øke krigens kompleksitet.

Litteraturliste

Andresen, Astrid, Sissel Rosland, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg, red. *Å gripe fortida – Innføring i historisk forståing og metode* (Oslo: Det norske samlaget, 2015).

Fuglestad, Finn. *Fra Svartedauden til Wienerkonferansen*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 2004.

Grimberg, Carl. *Religionskrigene – Bind 13*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1987.

Harrison, Dick. *Tredveårskrigen-En europeisk katastrofe*. Oslo: Dreyers Forlag, 2016.

Holborn, Hajo. *A History of Modern Germany – The Reformation*. New Jersey: Princeton University Press, 1982

Palmer R.R., Colton Joel, Kramer Lloyd. *A History of Europe in the Modern World*. New York: McGraw-Hill Education, 2014.

Parker, Geoffrey. *The Thirty Years' War*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1987.

Wilson, Peter H. *The Holy Roman Empire 1495-1806*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Wilson, Peter H. *The Thirty Years War - Europe's Tragedy*, Cambridge: Harvard University Press, 2011.